
ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA MILLIY RUHIYATNI IFODALASHDA METONIMIYANING O'RNI

Muzaffarova Zarrina Umarjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti

universiteti o'qituvchisi

zarrinamuzaffarova85@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mamlakatimizda hozirgi kunda barcha jabhalar singari ma'naviy-ma'rifiy sohalarda ham ulkan imkoniyatlar asnosida yangidan yangi o'zgarishlarga keng yo'l ochilmoqda. Milliy mafkuramizning timsoli bo'lmish ona tilimizga bo'lgan e'tibor oshmoqda. O'zbek tilining imkoniyati shu qadar kengki, undagi ma'no tovlanishlari, jimjimadorlik, tozalik va nafislik o'z o'rnida qo'llangandagina juda ham saviyali ulkan mohiyatga ega badiiy va ilmiy ijod namunalari yaratilishiga zamin hozirlaydi. Ushbu maqolada milliy ruhiyat ifodasidasida ko'chim turlaridan biri hisoblanmish metonimiyaning o'rni ma'no turlari tahlil qilingan va yetarlicha izohlab berilgan.

***Kalit so'zlar:** Erkin Vohidov, milliy ruhiyat, metonimiya, she'riyat, leksik ma'no, xususiy ma'no, qadriyat, lingvistik vosita.*

THE ROLE OF METONYMY IN THE EXPRESSION OF THE NATIONAL SPIRIT IN ERKIN VAHIDOV'S POETRY

ABSTRACT

In our country, as well as in all aspects, the spiritual and educational spheres are opening a wide path for new changes due to huge opportunities. Attention to our mother tongue, which is the symbol of our national ideology, is increasing. The potential of the Uzbek language is so wide that only when its meanings, silence, purity and elegance are used in their place, it prepares the ground for the creation of artistic and scientific creations of a very high level. In this article, the role of metonymy, which is one of the types of migration in the expression of the national psyche, is analyzed and sufficiently explained.

***Keywords:** Erkin Vahidov, national psyche, metonymy, poetry, lexical meaning, special meaning, value, linguistic tool.*

KIRISH

Mamlakatimizda hozirgi kunda barcha jabhalar singari ma'naviy-ma'rifiy sohalarda ham ulkan imkoniyatlar asnosida yangidan yangi o'zgarishlarga keng yo'l ochilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya'ni bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz"¹. Shunday ekan, bizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllanishida ona tili eng asosiy vosita hisoblanadi.

Til –jamiyat, millatning o'zligini namoyon qiluvchi ko'zgusi hisoblanadi. Xalq qalbiga yo'l uning o'z ona tilini bilishi, uning urf-odat, milliy qadriyatlariga nisbatan hurmat va e'tibori, sodiqligidan boshlanadi. Zero, Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: "Biz milliy ma'naviyatni har tomonlama yuksaltirish masalasini o'z oldimizga asosiy vazifa qilib qo'yar ekanmiz, bugungi kunda ma'naviyatimizni shakllantiradigan va unga ta'sir o'tkazadigan barcha omil va mezonlarni chuqur tahlil qilib, ularning bu borada qanday o'rin tutishini yaxshi anglab olishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi"².

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Dunyo adabiyotshunosligida jahon xalqlari she'riyatida milliy ruh ifodasi, ushbu poetik hodisaga xos badiiy-estetik qonuniyatlar, uning yuzaga kelish tamoyillari, obraz va motivlar mohiyatidagi talqini, muayyan millat poetik tafakkuri yangilanishiga ta'siri singari muhim masalalar o'rganilib kelinmoqda. Ushbu yo'nalishdagi izlanishlarni adabiyotshunoslik oldidagi zamonaviy talablar darajasida izchil davom ettirish har qachongidan ham muhim bo'lib turibdi³.

Shoir va yozuvchilarning xalq tilini chuqur bilishi, milliy ruhiyat, qadriyat va an'analarni qay tarzda o'z asarlariga singdira olishi, tuganmas so'z boyligiga ega bo'lishi, so'zning ta'sir kuchini yurak –yurakdan his eta olishi, har bir so'zni ma'no nozikligini ilg'agan holda aynan shu so'zlardan mahorat bilan foydalana olishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek she'riyatining buyuk dahosi Erkin Vohidov shaxsiyati haqida gap ketganda, bizning ko'z oldimizga she'rlarida Vatan madhini qadriyatlarini uning milliy urf-odat an'analarini tarannum etgan adib

¹ Mirziyoyev Sh. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir. – Toshkent, 2021. – B. 4.

² Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.–B.8.

³ Ўсарова Л. И. Абдулла Орипов шеърлятида миллий рух ифодаси. Филол .фанлари номзод.. автореф. –Тошкент, 2020. – Б. 3.

jonlanadi. Ijodkorning soʻz qoʻllash uslubi, oʻziga xosligi, mahorati kabi jihatlar hozirgi kunda turli xil yoʻnalishlarda oʻrganilmoqda.

NATIJALAR

Metonimiya – yunoncha soʻz boʻlib, “qayta nomlash” degani. Metonimiya ham maʼno koʻchish usullaridan biri boʻlib, bunda “bir predmetning, belgining, harakatning nomi boshqasiga oʻxshashlik asosida emas, bogʻliqlik asosida koʻchiriladi”⁴. Metonimiya ham yangi maʼno hosil qilish jarayoni va bu jarayon natijasining barqarorligiga koʻra lison va nutqqa dahldor hodisa, boshqacha aytganda metonimik hosila maʼno sof yoki lisoniy boʻlishi mumkin⁵.

1. Bir predmet nomi shu predmetdagi boshqa bir predmetga koʻchiriladi.

2. Bir predmet nomi shu predmetga soslangan oʻlchov birligining nomi bilan xizmat qiladi.

3. Bir predmet nomi shu predmet asosida hosil boʻladigan predmetga koʻchiriladi.

4. Harakatning nomi shunday harakat natijasida hosil boʻladigan predmetga koʻchiriladi.

Metonimiyaning oʻzbek tilida oʻzlashma soʻzlar bilan kirib kelishi faqat til faktidagina kuzatiladi. Nutq jarayonida uni kuzatish mumkin emas. Chunki qaysi tildagi soʻzda nutqiy metonimiya sodir boʻlar ekan, oʻsha tilda, oʻsha nutqdagina koʻrinadi. Keyin oʻz qimmatini yoʻqotadi⁶. Metonimiyani olimlar turlicha tasnif etadilar. Professor M. Mirtojiev metonimiyani tasnif etishda maʼno xususiyatiga asoslanish lozimligini taʼkidlab uni 2 ga ajratadi:

1. Leksik maʼnoga asoslangan metonimiya;

2. Xususiy maʼnoga asoslangan metonimiya.

Umumlashgan leksik maʼnoga asoslangan metonimiya lugʻaviy birlik sifatida soʻz tarkibida aks etuvchi leksik maʼnoga asoslanib sodir boʻluvchi metonimiyadir. Ularga hosil qiluvchi va hosila maʼnolar bir-biridan farqli sema bilan ajralib umumiy sema bilan oʻzaro tutashib turadi. Xususiy leksik maʼnoga asoslangan metonimiya atoqli otlarning turdosh otlarga oʻtish natijasida boʻladi. Metonimiyaning bu koʻrinishini koʻpgina tilshunoslar hosila maʼno yuzaga kelishining metafora, metonimiya, sinekdoxolar qatoridagi koʻrinishlaridan biri deb qayd etadilar. Ingliz tili mutaxasisi N. Rayevska metonimiyani sodir etuvchi hodisalardan biri maʼnoning abstraksiyalanishi deb talqin etadi. Shuni unutmaslik kerakki, bunda

⁴ Tursunov S. va boshqalar. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent, 1992. – B. 58.

⁵ Shoabdurahmonov va boshq.

⁶ Suvonova R. Soʻz oʻzlashtirish va metonimiya. “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali. – Toshkent, 2000. – B. 649-50.

ham hosil qiluvchi va hosila ma'nolar referentlari o'rtasidagi aloqadorlik turadi. Bu metonimiyaga xos xususiyatdir⁷.

She'riyatda ham metonimiya hodisasidan unumli foydalaniladi. Ko'chim turlaridan biri hisoblanmish metonimiya Erkin Vohidov ijodida salmoqli o'rinni egallaydi. Adib she'rlarini tahlil qilar ekanmiz, ushbu asarlarda milliy ruh, qadriyatlar ifodalangan o'rinlarda metonimiya hodisasi lingvistik vosita bo'lib xizmat qilgan.

Yosh chinorsan, o'zni tutib olarsan,

"Ilik uzildi" dan o'tib olarsan.

Yuzlab bahorlarni kutib olarsan,

Vatanim, muborak bo'lsin navro'zing.⁸

"Navro'z nashidasi" nomli she'ridan olingan yuqoridagi misralarda adib **"Ilik uzildi"** birikmasida aynan o'z ma'nosida emas balki aynan shu oyda kuzatiladigan ma'lum bir vaqtni ya'ni bahor oylariga kelib dasturxonda sabzavotlar ancha kamayib ketadi, shuning uchun bahorda odam o'zida vitaminlar yetishmayotganligini sezadi. Bunday fasliy toliqish, darmonsizlanishni xalqimiz **"ilik uzildi davri"** deb ataydi. Shoir ham aynan shu vaqtni ifodalash uchun *ilik uzildi* metonimiyasini qo'llagan.

Olim **Chirchiq** o'ylar tun bo'yi,

Tinmay chekar, vaqti juda ziq.

Erta tongdan korjoma kiyib,

Ishga tushar mehnatkash **Chirchiq**.⁹

Yuqoridagi misralarda ham Chirchiq joy nomi, hududni emas, balki shu hududning mehnatkash xalqiga ishora qilib kelyapti va shu yerda yashovchi kishilarga nisbatan qo'llanilgan. Erkin Vohidov she'riyatida joy nomlari bilan bog'liq metonimiyalarni ko'plab uchratish mumkin:

Mehmon o'zi kimdir? – Abay, Jambuldir.

Mezbon o'zi kimdir? – Jumanbulbuldir.

Fazogir, Boyqo'ng'ir mehmondir bukun,

Olim Chirchiq esa mezbondir bukun.

Ohangar, Bekobod qildi-yu taklif,

Ma'danchi, Jezqazg'on buyurdi tashrif.

(E. Vohidov. Qozoq oqinlariga)

⁷ Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, 2010. – B. 102.

⁸ Воҳидов Э. Сайланма. 3-жилд. Умрим дарёси.– Тошкент, 2000. – Б.132

⁹ Воҳидов Э. Сайланма. 1-жилд. Ишқ савдоси. — Тошкент, 2000.–Б.38.

Yuqoridagi misralarda ham adib joy nomlarini qo‘llab metonimiya hosil qilgan ya’ni **Chirchiq, Ohangar, Bekobod** nomlari orqali shu joyda yashovchi kishilarni nazarda tutgan. Mehmondo‘stlik bizda buyuk qadriyat sanaladi. **“Qozoq oqinlariga”** she’ri ham shu ruhda yozilgan bu she’rdagi metonimiyalar esa bizning jonajon yurtimiz kishilari tasvirida ishlatilgan.

Yana der: “Bo‘sh qolsak tunlar bo‘lib jam
“Chordarvesh” o‘qirdik qurshab tanchani.

Bular tanimaydi Huvaydoni ham,
Erta-yu kech o‘ylar kino, tansani.¹⁰

Yoshlar tarbiyasi mavzusi bilan yo‘g‘rilgan yuqoridagi satrlarda adib sharq xalqlari orasida mashhur hisoblangan zarguzasht asar **“Chordarvesh”** nomini keltirish orqali metonimiya hosil qilgan. **“Chordarvesh”** sharq xalqlari orasida keng tarqalgan ishqiy-sarguzasht asar. Bu o‘rinda aynan shu asar nazarda tutilgan. Bu asar ham bizning milliy mentalitetimizda alohida ahamiyatga kasb etadi.

Men es-hushim yig‘masdan hali

Qulog‘imga dilbar kuy yetdi

Nakamuri – yapon go‘zali

“Tanovar” ga charx urib ketdi¹¹.

Misralardagi **“Tanovar”** so‘zi metonimik ma’noda qo‘llangan. **“Tanovar”** o‘zbek xalq lirik kuyi hisoblanadi. Farg‘ona vodiysida keng tarqalgan. O‘n beshdan ortiq ashula va cholg‘u yo‘llari ma’lum. Ashula yo‘llaridan ommaviylashgan. Ushbu o‘rinda ham aynan shu kuyni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu metonimik ifoda vositasida har bir kishining ko‘z oldida milliy kuyimiz jonlanadi. Yuqoridagi o‘rinda ham bog‘liqlik asosida ma’no ko‘chgan.

Erkin Vohidov ijodida metonimik ifodalar salmoqli o‘rinni egallaydi. Uning she’rlarida shunday holatlar kuzatiladiki, bir she’rning o‘zida bir necha o‘rinlarda metonimiya hodisasi qo‘llanilgan. Masalan, **“O‘zbek Navoiyni o‘qimay qo‘ysa”** she’rida shunday holat kuzatiladi.

O‘zbek **Navoiyni** o‘qimay qo‘ysa,

Oltin boshning kalla bo‘lgani shudir.

Bedil qolib **Demyan Bedniyni** suysa,

Qora sochning malla bo‘lgani shudir.¹²

¹⁰ Воҳидов Э. Сайланма. 2-жилд. Шеър дунёси. – Тошкент, 2001. – В. 20.

¹¹ Воҳидов Э. Сайланма. 3-жилд. Умрим дарёси. Тошкент, 2001. – В. 64.

¹² Воҳидов Э. Сайланма. 3-жилд. Умрим дарёси. – Тошкент, 2001. – Б. 151.

Ushbu o‘rinlarda esa buyuk daho *Navoiyni* emas u yaratgan asarlari nazarda tutgan holda metonimiya hosil qilingan. *Bedil, Demyan Bedniyda* ham shaxs emas, ular yaratgan asarlarni sevib mutolaa qilish nazarda tutilgan va metonimiya hosil qilingan. Adibning aynan shu she‘rida yana bir nechta metonimik hodisalarga duch kelamiz.

O‘zbek *Navoiyni* o‘qimay qo‘ysa,
Aldangani alla bo‘lgani shudir
Bilgich aziz bo‘lib yulg‘ich xor bo‘lsa,
Paytavaning salla bo‘lgani shudir.¹³

Yuqoridagi misralarda ham adib *Navoiy, paytava va salla* metonimiyalaridan foydalangan. O‘zbek tilining izohli lug‘atida *paytava* qo‘njli poyabzal kiyilganda, oyoqqa o‘raladigan mato. *Salla* esa uzunligi bir yarim metrdan yetti metrgacha bo‘ladigan, do‘ppi, kuloh, telpak ustidan o‘raladigan sidirg‘a mato, doka; musulmon erkaklarning bosh kiyimi kabi ma‘nolari keltirilgan. *Paytava* va *salla* leksemalari ishlatilish o‘rniga ko‘ra metonimiya hosil qilgan. Bunda *paytava* oyoq leksemasini *salla* esa bosh leksemasini ifodalab kelgan. *Navoiy* dastlab ta‘kidlab o‘tganimizdek, aynan *Navoiy* shaxsini emas, balki u yaratgan asarlarni anglatgan.

Nega *yapon* yuz yil yashar-u
O‘zbek buncha yoshga bormaydi
Chunki *yapon* bizdek qorong‘u
Sahar turib *osh*ga bormaydi.¹⁴

O‘zbek millatiga xos bo‘lgan urf –odatlar o‘rin olgan ushbu baytda ham metonimiya hodisasi uchraydi. Adib qadriyatlarimizni solishtirish jarayonida ikkita millat kishilarini nazarda tutgan holda *o‘zbek* va *yapon* metonimiyasini, bundan tashqari *osh* metonimiyasini qo‘llaydi. O‘zbek va *yapon* so‘zlarida o‘zbek millatiga mansub kishi yoki *yapon* millatiga mansub kishini ifodalash orqali metonimiya hosil qilingan. *Osh* so‘zining o‘zbek tilining izohli lug‘atida pishirilgan issiq ovqat; umuman har qanday taom ovqat; yurtga *osh* bermoq; to‘y va boshqa ma‘rakalarda katta qozonda *osh* damlab yurtni ziyofat qilish; ba‘zi munosabatlar bilan o‘tkaziladigan ziyofatlar nomining tarkibiy qismi ma‘nolari keltirilgan. Mavjud ma‘nolardan ajralmagan holda *osh* so‘zi orqali ham metonimiya hosil qilingan, bunda *osh* o‘zbek millatiga xos marosimni ifodalab kelgan.

MUHOKAMA

¹³ O‘sha manba. – Toshkent, 2001. – B. 151.

¹⁴ Воҳидов Э. Табассум: шеърӣ мутоиба, лутф-у латифалар . Тошкент, 2010.–Б. 274.

Erkin Vohidovning asarlarida milliy ruhiyat ifodasida ko'chimlarning o'rni, adibning ko'chim turlaridan hisoblanmish ko'p ma'nolilik, metafora, metonimiya hodisalardan o'z ijod namunalari yaratishda ushbu so'zlardan foydalanish mahoratini tahlil qildik. Har bir ijodkorning milliylik, samimiylik balqib turgan ijodiy kashfiyotlari tilni betakror birliklar, tasviriy ifodalar bilan boyitishga, xalq ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Maqolada shoir she'riyatida qo'llangan metonimiyalarni tahlil qildik. Izlanishlarimiz davomida (*Ilik uzildi, Chordarvesh, Tanovor, Chirchiq, Navoiy, Bedil, O'zbek, Yapon, osh*) kabi metonimiyalarni ajratdik va ularning izohini keltirib o'tdik. Shu qatorda, Erkin Vohidov ijodida, yaratgan asarlarida hamo'ziga xos tiniqlik, ohanrabolik, falsafiylik va mukammallikdan xalq ruhi ufurib turadi. Asarlarning ana shunday mukammal va to'laqonli chiqishida til vositalardan hisoblanmish ko'chimlarning o'rni beqiyosdir. Badiiy adabiyotning asosiy vazifasi insonga estetik tarbiya berishdir. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, ko'chimlar Erkin Vohidov she'riyatining asosiy ifoda vositalardan sanaladi.

XULOSA

Badiiy adabiyot namunalari u yoki bu shaklda inson ongiga milliy-ma'naviy ruhni singdiradi, aynan ana shu jabhada bizga Erkin Vohidovdek ijodkorlarning noyob durdona asarlari, bu asarlarni to'laqonli va mukammal chiqishida esa til vositalari yordamga keladi. Ularning asarlarini o'rganish, har jihatdan tahlil qilish badiiy asarlarning muhim qirralarini ochishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir. – Toshkent, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
3. Mirtojdiyev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, 2010
4. Mirziyoyev Sh. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir. – Toshkent, 2021. – B. 4.
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
6. Воҳидов Э Сайланма. 1-жилд. Ишқ савдоси. – Тошкент, 2000. – 210 б
7. Воҳидов Э. Сайланма. 2-жилд. Шеър дунёси. – Тошкент, 2001. –300б.
8. Воҳидов Э. Сайланма. 3-жилд. Умрим дарёси. – Тошкент, 2001. – 320б.

-
9. Ўсарова Л. И. Абдулла Орипов шеърятда миллий рух ифодаси. Филол
.фанлари ном.. автореф. – Тошкент ,2020. – 140.б
10. Турсунов С ва бошқалар. Хозирги ўзбек адабий тили– Тошкент , 1992. –
280 б